

Ефективна економіка № 5, 2012

УДК 338.439:658

О. М. Коваленко,

*к. е. н., доцент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної та інноваційної діяльності
Одеського національного політехнічного університету*

МІСЦЕ І РОЛЬ ІНТЕГРОВАНИХ ОБ'ЄДНАНЬ У МЕХАНІЗМІ РЕФОРМУВАННЯ ХАРЧОВОЇ ГАЛУЗІ

M. Kovalenko,

*PhD in Economics, Associate Department of Management of foreign and innovation activities
of Odessa National Polytechnic University*

PLACE AND ROLE INTEGRATED JOINT IN THE MECHANISM REFORM OF FOOD INDUSTRY

У статті досліджуються принципи вертикальної інтеграції, висвітлено очевидні переваги такої інтеграції у харчовій галузі. Розглянуто вертикальну інтеграцію як можливість впливу на економічну ефективність і прибуток - на прикладі Одеської області розглянуто можливі форми інтеграції, наведено висновки та оцінені переваги успішної реалізації вказаної стратегії.

В статье исследуются принципы вертикальной интеграции, освещены очевидные преимущества такой интеграции в пищевой отрасли. Рассмотрены вертикальную интеграцию как возможность влияния на экономическую эффективность и прибыль - на примере Одесской области рассмотрены возможные формы интеграции, приведены выводы и оценены преимущества успешной реализации указанной стратегии.

This article explores the principles of vertical integration, highlights the obvious benefits of such integration in the food industry. We consider vertical integration as an opportunity to influence the economic efficiency and profit - for example the Odessa region the possible forms of integration, the conclusions and evaluated the advantages of the successful implementation of the said strategy.

Ключові слова: економічна реформа, агропромислова інтеграція, співпраця, АПК, вертикальна інтеграція, вплив, прибуток.

Ключевые слова: экономическая реформа, агропромышленная интеграция, сотрудничество, АПК, вертикальная интеграция, влияние, прибыль.

Keywords: economic reform, agro-industrial integration, cooperation, agriculture, vertical integration, impact, profit.

Вступ. Сутність агропромислової інтеграції обумовлює її потенційні можливості як інструменту підвищення ефективності створюваного на її базі агропромислового виробництва. Але реалізація цієї можливості залежить від того, якою мірою механізм господарювання забезпечує орієнтацію окремих учасників на досягнення єдиної мети інтегрованої системи.

Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних та прикладних засад формування вертикально-інтегрованих структур харчових підприємств та механізмів її реалізації шляхом обґрунтування стратегії вертикальної інтеграції в харчовій галузі.

Аналіз останніх публікацій. Підходи та процеси розробки теоретично-методологічних і практичних аспектів формування і регулювання діяльності вертикально-інтегрованих структур знайшли своє відображення у наукових працях відомих зарубіжних та вітчизняних вчених, як: І. Ансофф, Л.І. Абалкін, В.С. Біляк, Х. Виссем, Д. Васильєв, О . Вільямсон, П. Друкер, Р. Коуз, П. Ларанж, К. Прахалад, М. Портер, А. Стіркленд, А. Томпсон, К. Ерроу, А.Л. Гапоненко, П.В. Забелін, М.І. Книш, Ю.С. Маточкін, Б.З. Мільнер, М.І. Туган-Барановський, Г.М. Федоров, А.В. Чиянов, В.Н. Цуглевич та ін.

Виклад основного матеріалу. Інтегровані агропромислові формування діяли в рамках адміністративно-командної системи при збереженні за районними управлінськими структурами ролі регулятора міжгалузевих виробничо-економічних відносин, що призводило до одержавлення спільного виробництва та перерозподілу колективних засобів не на користь аграрного сектора, що значно знижувало і навіть зводило нанівець ефект від створення та функціонування інтегрованих об'єднань в харчовій галузі.

Економічна реформа принципово змінила умови функціонування всіх учасників агропромислового виробництва. Була змінена організаційно-господарська структура підприємств галузі, державна власність в харчовому секторі замінена на приватну в її індивідуальній, спільній і пайовій модифікації. Але все це відображало лише формальну сторону реформування галузі - її юридичний та інституційний аспект. По суті, умови господарювання на селі погіршилися, що відразу проявилось в результатах діяльності сільськогосподарських підприємств.

Реформа принципово змінила значення держави як основного гаранта нормальних умов відтворення в харчовій галузі. У тому числі держава втратила роль посередника між аграрним сектором і фондоутворюваними галузями економіки, що призвело до розриву, хоча і недостатньо ефективних, але відносно стійких традиційних зв'язків між ними [1].

Аналогічні процеси відбувалися і при взаємодії сільськогосподарських товаровиробників з підприємствами з переробки та реалізації їх продукції. Приватизація та роздержавлення переробних підприємств посилили їх монопольне становище, дозволили диктувати ціни на продукцію, яка виробляється, визначати обсяги та строки її поставки. Все це призводило до виникнення серйозних протиріч у виробничо-економічних відносинах партнерів по АПК, і ускладнювало для аграрників збут виробленої ними продукції.

Але одночасно з руйнуванням системи міжгалузевої взаємодії, створеної в рамках адміністративно-командної системи, аграрна реформа створювала умови для формування інтеграційних зв'язків, які базуються на об'єктивно властивих ринковій економіці виробничих відносинах, в основі яких лежить приватна власність на засоби виробництва і економічна свобода господарських одиниць.

Для того, щоб вижити в нових умовах, сільськогосподарські товаровиробники замість втрачених партнерів по агропромислового виробництва (держава, регіональні та місцеві адміністрації) змушені були шукати інших, налагоджуючи з ними міжгалузеві зв'язки на взаємовигідних умовах. Таких партнерів вони знаходили серед підприємств і організацій різних форм власності з несіельськогосподарських сфер агропромислового виробництва та структур за його межами. Останні на вигідних для них умовах теж шукали зв'язку з сільськогосподарськими підприємствами. Для одних з них (переробна промисловість) необхідна була знайдена - стійка сировинна база. Для інших (фондоутворюючих галузей економіки) - були потрібні ринок збуту продукції та сфера застосування капіталу. Ці взаємозалежні тенденції послужили поштовхом для активізації міжгалузевих зв'язків у системі агропромислового виробництва, що і створювало об'єктивну базу розвитку агропромислової інтеграції в 90-і роки [6].

Про адаптацію аграрників до ринкових умов господарювання свідчить формування багатоканальної системи реалізації виготовленої ними продукції, яка замінила її централізовані державні закупівлі за твердими цінами.

Партнерами підприємств продовольчої сфери стають господарські структури, здатні забезпечити їх матеріально-технічними ресурсами: машинно-технологічні станції, заводи по виробництву техніки, обслуговуючі організації та організації сфери збуту. Розвитку міжгалузевих відносин в цьому напрямку сприяє розширення масштабів використання лізингу.

Інтенсифікації та поглибленню міжгалузевої взаємодії, що складається в АПК в даний час, перешкоджає цілий ряд факторів, до основних з яких відносяться: спад виробництва і руйнування ресурсного потенціалу еквівалентності обміну в агропромисловому виробництві, відсутність необхідної визначеності в закріпленні прав володіння, користування і розпорядження власністю, незадовільний фінансовий стан аграрних підприємств і низька інвестиційна активність їх партнерів.

Подолання об'єктивних і суб'єктивних факторів, що обмежують розвиток і вдосконалення міжгалузевих зв'язків в харчовій галузі, перетворення їх на інтеграційні можливе лише на основі господарського механізму, здатного забезпечити узгодження економічних інтересів і з'єднання організаційно розрізнених учасників агропромислового виробництва в пропорційно і збалансовано розвинену систему, орієнтовану на досягнення єдиної мети. Складовою частиною такого механізму є державне регулювання діяльності сільського господарства та пов'язаних з ним галузей економіки. Держава через комплекс правових, адміністративних та економічних заходів має стимулювати інтеграцію технологічно і економічно взаємопов'язаних з сільським господарством організаційно-господарських структур. До найважливіших важелів вирішення цього завдання ставляться кредитна і податкова політика, створення державних і регіональних фондів сільськогосподарської продукції як інструменту цінової політики, фінансова підтримка окремих, насамперед ефективних, підприємств, обмеження монополізму окремих структур. При сприятливих економічних умовах агропромислова інтеграція повинна сприяти виходу АПК з кризи за рахунок підвищення ефективності та зниження витрат від спільної діяльності окремих ланок галузі, що обумовлено цілим рядом особливостей цього процесу, характерних для сучасного періоду його розвитку. Основні з цих особливостей полягають у наступному:

- Агропромислова інтеграція, як правило, ініціюється «знизу», тобто самими суб'єктами господарювання без будь-якого адміністративного тиску з боку управлінських структур районного чи обласного рівня;

- Держава впливає на процес міжгалузевої взаємодії в агропромисловому виробництві в двох формах: шляхом створення економічних умов, що забезпечують його ефективність, або як рівноправний партнер його учасників;

- Агропромислова інтеграція - це не тільки об'єднання (в будь-якій формі) окремих організаційно-господарських структур, це, насамперед, злиття їх капіталів і колективне управління їх власністю, що підвищує реальну зацікавленість і відповідальність кожного партнера по спільній діяльності;

- В основі агропромислової інтеграції лежить демократичний принцип - свобода і економічна доцільність у виборі партнера, що дозволяє оптимізувати склад учасників спільної діяльності, не обмежуючи його межами району, області або країни;

- В процес агропромислової інтеграції втягуються торговельний і фінансовий капітал, що забезпечує приплив інвестицій, необхідних для розвитку аграрної сфери.

У зв'язку з останнім, з названих особливостей в даний час скориговано саме визначення агропромислової інтеграції як економічної категорії. Якщо в 80-і роки вона кваліфікувалася як процес об'єднання галузей, технологічно пов'язаних з сільським господарством у процесі виробництва, і доведення до споживача сільськогосподарської продукції та продуктів її переробки, то тепер галузевий склад структур, що з'єднуються в результаті агропромислової інтеграції, розширений за рахунок підприємств і організацій, що знаходяться за межами технологічних стадій агропромислового виробництва, але пов'язаних з ним економічно, в тому числі шляхом надання фінансових ресурсів для його розвитку [7].

В Україні, як і в інших країнах, агропромислова інтеграція розвивається за двома напрямками: співпраця сільськогосподарських товаровиробників з підприємствами та організаціями несіельськогосподарських галузей на основі договорів різного терміну дії і в формі різноманітних організаційно оформлених структур, створених на основі об'єднання капіталу і праці окремих суб'єктів господарювання. Але, на відміну від зарубіжних країн, в Україні переважає другий зі згаданих варіантів агропромислової інтеграції.

Дослідники, що займаються проблемою агропромислової інтеграції, роблять спроби класифікації інтегрованих формувань на основі різних критеріїв. Але, поки що, вирішити цю задачу в повній мірі нікому не вдалося [2].

Відповідно до пропонованого підходу, серед безлічі ІАПФ, що діють в Україні, можна виділити наступні групи:

1. Формування, які об'єднують свої кошти тільки для створення загального керуючого або координуючого органу та проводять свою спільну діяльність на основі довготривалих і короткочасних договорів. В цьому випадку всі учасники залишаються юридично незалежними, а їх економічна свобода обмежується зобов'язаннями за договорами. До таких формувань відносяться прості товариства та асоціації.

2. Формування, що базуються на частковому об'єднанні власності (капіталу), утворюють його інституціональні одиниці (юридичні і фізичні особи).

3. Формування, утворені в результаті повного злиття власності (майна, паїв, акцій та ін.) учасників-партнерів, які в цьому випадку втрачають свою економічну та юридичну самостійність і перетворюються на технологічно або економічно взаємопов'язані виробничі підрозділи єдиної організаційно-господарської системи.

4. Формування, створювані на основі єдиної інституційної одиниці за рахунок виключно її власності. Базою інтеграції в цьому випадку є диверсифікація виробництва. У перспективі, за умови створення ринку сільськогосподарських земель, такі ІАПФ повинні отримати більш широке поширення.

Кожен з перерахованих типів інтегрованих агропромислових формувань в більшому або меншому масштабі набув поширення в різних регіонах країни.

Аналіз усього різноманіття варіантів інтегрованих агропромислових формувань призводить до наступних основних висновків.

ІАПФ є в даний час найважливішим напрямком реалізації об'єктивного процесу агропромислової інтеграції в економіці України. Вони являють собою організаційно-економічні структури будь-якої правової форми, що об'єднують технологічно або економічно взаємопов'язаних учасників агропромислового виробництва.

Крім вирішення основного завдання, ІАПФ сприяють зміцненню ресурсного потенціалу учасників, залученню інвестицій та активізації інвестиційної діяльності, впровадженню науково-технічних розробок, у тому числі трудових технологій. А такі великі формування, як фінансові аграрні групи і холдинги, забезпечують конкурентоспроможність і розвиток усього аграрного сектора країни, розробку і реалізацію великомасштабних регіональних і державних програм розвитку харчової галузі.

Активізації інтеграційного процесу сприяє, головним чином, формуванню великих сучасних систем: фінансових аграрних груп і утворень типу холдингу.

До складу ІАПФ можуть входити підприємства та організації різних форм господарювання та різних форм власності. До позитивних тенденцій сьогодення відноситься залучення в процес агропромислової інтеграції, крім колективних сільськогосподарських підприємств, індивідуальних виробників продукції рослинництва і тваринництва. Важливо, що відбувається це в інтересах усіх учасників об'єднання, кожен з яких, беручи участь в досягненні спільної мети, вирішує свої завдання.

Характерною рисою діючих нині ІАПФ є присутність в їх складі, в якості партнерів, адміністративних структур різного рівня: районних і обласних. Це спостерігається при створенні асоціацій, агрофірм, а тим більше фінансових груп і холдингів. Таке явище слід оцінювати позитивно лише в разі, якщо, по-перше, державні структури є рівноправними партнерами спільного виробництва і не роблять адміністративного тиску на інших його учасників. І, по-друге, якщо в цьому випадку не створюється для окремого формування особливих привілеїв, у порівнянні з іншими, і не відбувається його одержавлення [4].

Основним принципом створення ІАПФ є добровільність. Однак він порушується, коли створення інтегрованого виробництва здійснюється в результаті скупки банками або іншими організаціями акцій неспроможних переробних та сільськогосподарських підприємств. В цьому випадку принцип добровільності, по суті, замінюється принципом економічної доцільності, що, однак, не знижує ефективності створюваного при цьому формування.

ІАПФ, діючі в даний час в Україні, різні за організаційно-правовими формами, галузевою спрямованістю, кількістю учасників, виконуваних функцій, системою управління та економічним механізмом господарювання. Переваги та недоліки кожної фірми ІАПФ не можуть бути оцінені у відриві від реальних умов її функціонування. Тому при виборі того чи іншого ІАПФ в кожному конкретному випадку потрібно враховувати не тільки його внутрішні характеристики, а й брати до уваги особливості (природні, економічні та соціальні) того регіону (зовнішнього середовища), де це формування буде функціонувати [5].

Існуючі на заході форми інтеграції можна умовно об'єднати в три групи. Перша група включає систему вертикальної інтеграції у формі промислово-торговельних корпорацій, що займають домінуюче становище на ринках продовольства. Отримала переважний розвиток в АПК США, Великобританії. У другій групі переважає кооперативна система (Скандинавські країни). Третя - включає систему кооперативних і корпоративних структур в поєднанні з державними методами регулювання ринку продовольства. Характерна для АПК Франції, Японії та ряду інших країн. Ґрунтуючись на досвіді зарубіжних країн, а також з огляду на сучасні реалії в АПК України, слід зазначити, що, незважаючи на деяку спільність, рівень розвитку інтеграційних відносин, як в розрізі різних країн, так і в розрізі регіонів України, істотно різняться. Іншими словами, становлення і розвиток цих процесів в кожному окремому регіоні має свої особливості, оскільки істотно відрізняються географічні, економічні та політичні умови функціонування підприємницьких структур в АПК. Одеська область в цьому плані не виняток. У цьому зв'язку, ми поділяємо точку зору вчених економістів, що пропонують в специфічних умовах Одеської області інтеграцію виробництва в АПК здійснювати з використанням трьох форм: вертикальної, індустріально-аграрної та горизонтальної інтеграції. Ми вважаємо, що в специфічних умовах Одеської області об'єктивно необхідне поєднання вертикальної і індустріально-аграрної інтеграції з горизонтальною інтеграцією.

Аналіз функціонування різних інтегрованих об'єднань Одеської області показав, що новостворені об'єднання на практиці стикаються з проблемами оптимального використання ресурсного потенціалу підприємств, що входять до складу об'єднання [3].

Так, представники неокласичної теорії (Норт Д. і ін.) розглядають вертикальну інтеграцію як можливість впливу на економічну ефективність і прибуток завдяки об'єднанню послідовних етапів технологічного ланцюжка та вирішенню проблеми «подвійної надбавки».

Прихильники теорії інституціонального аналізу (Робінсон Дж. та ін.) пов'язують вертикальну інтеграцію з поняттями «мінімізації трансакційних витрат». В рамках виробничо-галузевого підходу (Р. Блейер, Д. Казерман і ін.) стратегія вертикальної інтеграції розглядається як інструмент організації прибуткового бізнесу. Послідовники теорії динамічних порівняльних переваг (Штефан фон Крамон-туабель, Людвіг Штріве) досліджують зазначену стратегію з урахуванням можливості її успішної прив'язки до життєвих циклів продуктів і технологій. Представники теорії корпоративних фінансів (Томпсон Х.) аналізують вплив вертикальної інтеграції на ефективність фінансових потоків і ринкову оцінку організації.

Разом з тим, вчені-економісти одностайні в головному: успішна реалізація вказаної стратегії підвищує конкурентоспроможність організації на ринку, мінімізує бізнес-ризики шляхом скорочення кількості самостійних постачальників і покупців уздовж технологічного ланцюжка, збільшує ринкову вартість компаній завдяки зниженню собівартості кінцевого продукту, прискорює відтворення капіталу, забезпечує зосередження ресурсів по найбільш ефективним напрямкам виробництва, дозволяє отримати в результаті об'єднання підприємств операційні та фінансові синергетичні ефекти, оптимізує використання виробничої та соціальної інфраструктури, прискорює впровадження наукомісткої продукції шляхом технологічного обміну і присутності конкуренції між підприємствами холдингу, що відповідає основним поставленим задачам інноваційного розвитку економіки Україна [8].

До принципів вертикальної інтеграції відносяться:

- Виключення можливості отримання прибутку з проміжного виробництва та інфраструктурних монополій;

- Органічне об'єднання видобувного та переробного виробництва, науково-дослідних, науково-технологічних та інжинірингових центрів, багатопрофільних інфраструктур галузі по зберіганню, транспортуванню і збуту продукції кінцевого попиту;

- Трансформація економічних регуляторів ціноутворення, накопичення, окупності та ефективності капітальних вкладень в силу заміщення приватної норми прибутку загальною корпоративною;

- Вирішення проблеми розподілу ефекту, забезпечуваного вкладеннями в нові засоби виробництва, інноваційно-технологічні продукти і процеси;

- Організація взаємодії всіх внутрішньокорпоративних виробничих ланок згідно з принципом «точно вчасно»;

- Регулювання зв'язку між заробітною платою і продуктивністю праці проводиться шляхом господарського механізму із застосуванням раціональних норм погодинної трудомісткості, результативності та продуктивності працівників;

- Створення міжгалузевої корпорації, як комплексу інноваційно-орієнтованих ланцюжків і ланок доданої вартості, націлених на збільшення мультиплікатора доданої вартості шляхом освоєння продукції вищих стадій переробки; скорочення витрат виробництва і збільшення товарного випуску, а не підвищення цін, як головне джерело нагромадження прибутку підприємства.

Висновок. Названі принципи висвітлюють очевидні переваги вертикальної інтеграції. Тому, на нашу думку, доцільним є перехід господарюючого суб'єкта на програмно-цільовий метод управління шляхом розробки алгоритму оптимізації стратегічного потенціалу підприємств харчової галузі, що базується на принципах вертикальної інтеграції та оцінки ефекту від її впровадження.

Список використаних джерел.

1. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3–9.

2. Дем'яненко М.Я. Основи податкових відносин в АПК / М.Я. Дем'яненко. - К.:ІАЕ УААН, 1999. – 72 с.

3. Дем'яненко С. Система оподаткування у сільському господарстві України / С.Дем'яненко, С. Зоря. [За ред. Штефана фон Крамона–Таубаделя, Сергія Дем'яненка, Арніма Куна] // Сільське господарство України: криза та відновлення. – К.: КНЕУ, 2004, С. 26–43.

4. Захарчук О. В. Міжгалузева інтеграція підприємств в зернопродуктовому під комплексі / О. В. Захарчук // Економіка АПК. – 2002. – № 5. – С. 106–109.

5. Зелепухин А. Кооперация и интеграция агропромышленного производства / А. Зелепухин, Н. Миронова // АПК: экономика, управление. – 2002. – №2.– С. 21–25.

6. Мармуль Л.О. Особливості формування розподільчих відносин та цін в інтегрованих агропромислових підприємствах / Л.О. Мамуль // Вісник Білоцерківського нац. аграрн. університету: Зб. наук. праць [вип. 67]. – Біла Церква. – 2011. – С. 55–61.

7. Сидлецкая О.С. Совершенствование организационно-экономических отношений сырьевого и перерабатывающего секторов АПК в трансформационной экономике / О.С. Сидлецкая // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Том 7. (Випуск 8). Формування ринкової структури у трансформаційній економіці України. Збірник наукових праць економіко-правового факультету. Одеса: „Астропринт”, 2004. - С.242-248.

8. Шпичак О.М. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2007/08 маркетинговий рік . - вип.18. / О.М. Шпичак. - К.: ННЦ «ІАЕ», 2007. - 170 с.

Стаття надійшла до редакції 20.05.2012 р